

АЙДРАЛИЕВА А. А.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
AIDRALIEVA A.A.
KNU named after J.Balasagyn

КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕГИ «КААЛОО-ТИЛЕК» КОНЦЕПТИ

Концепт «пожелание» в кыргызском и английском языках The concept “wish” in Kyrgyz and English languages

Аннотация: Макалада кыргыз жана англис тилдериндеги “каалоо-тилек”, “куттуктоо” концепттердин тарыхы, мааниси салыштырылып, өзгөчөлүктөрү аныкталып, айырмачылыктары жана окшоштуктары каралды. Англис жана кыргыз тилдеринин “куттуктоо”, “каалоо-тилек” концепттери эки элдин улуттук менталитетинен, социалдык тиричилигинен, маданий көз караштарынан келип чыккандыгы, алар адам баласынын жашоосундагы актуалдуу жана заманбап көйгөйлөрдөн болуп кала берээри, себеби, жыл сайын айрым концепттер архаизмге айланып кетсе, тетирисинче, коомдогу өзгөрүүлөргө жараша каалоо - тилектердин мазмуну да өзгөрүүлөргө учурап тураары жыйынтыкталды.

Аннотация: В статье рассматривается история, содержание, особенности концептов «пожелания» и «поздравления» в английском и кыргызском языках и определяется сходство и различие концептов. Были сделаны выводы о том, что корни концептов «пожелание» и «поздравления» в двух языках связаны с менталитетами, с социальными условиями, культурными наследиями называемых наций. Исследование концептов остается актуальной, современной проблемой всего человечества, потому что некоторые концепты со временем остаются архаизмом, историзмом, а некоторые появляются с развитием общества.

Abstract: The scientific article examines the history, content, features of the concept of «wish» and «congratulations» in the English and Kyrgyz languages and identified the similarity and difference of concepts. Conclusions were drawn that the roots of the concepts «wish» and «congratulations» in two languages are connected with mentalities, with the social condition, with the cultural heritage of the called nations. The study of concepts remains an urgent, modern problem for all of humanity, because some concepts over time remain archaism, historicism, and some appear.

Урунттуу сөздөр: концепт, каалоо-тилек, куттуктоо, коммуникация, лингвистика, логика, психология, семиотика, философия, учурашуу, комплимент.

Ключевые слова: концепт, пожелание, поздравление, коммуникация, лингвистика, логика, психология, семиотика, философия, приветствие, комплимент.

Keywords: concept, wish, congratulation, communication, linguistics, logic, psychology, semiotics, philosophy, greeting, compliment.

Кептик этикетти үйрөнүү адам баласынын тарыхында, социалдык-маданий шарттарында, илимий жана методикалык изилдөөлөрдө актуалдуу темалардан болуп келе жатат. Кээ бир кептик формулалар жоголуп, лексикадан алынып салынса, кай бирлери жаңыдан пайда болуп, калктын сүйлөө речинде пайдаланылып жаткандыгы бизге белгилүү.

Ааламдашуу учурунда ар кайсы улуттун этикеттик номинацияларын көз караштарын, коммуникациялык жагдайларын, лингвистикалык маданиятын салыштырып изилдөө учурдун кечиктирилгис талаптарынан болуп турат.

Аталган багытта көрүнүктүү лингвисттер А.А.Акишина, Якобсон, В.Е. Гольдина, Л.С.Лихачева, Маразыков Т, С.Дүйшеевдер өздөрүнүн изилдөөлөрүн жүргүзүп, илимий көз караштарын айтышкан.

«Куттуктоо» жана «каалоо-тилек» жанры массалык коммуникацияда ченемсиз орун алуу менен бирге ойдо калуучу эмоцияларды карманып келет» –деп Якобсон белгилесе, кыргыз тил илиминин көрүнүктүү өкүлү Ж.Дүйшеев мындайча оюн билдирген: «Азыркы мезгилде сүйлөө маданиятын жогорку баскычка көтөрүү негизги проблемалык маселелерден болуп калды. Ошондуктан кыргыз тили, андагы анын колдонулушун билүү азыркы кездеги сүйлөө маданиятына органикалык түрдө тыгыз байланыштуу» [1].

Азыркы учурда гуманитардык илимдерде бул терминдер ар кыл маанилерде колдонулат. Ю.Н.Кольцова белгилегендей, концепт - түшүнүк сыяктуу эле адамдын психикасынын турмуш чындыгын чагылдыруусунун формаларынын бири. Бирок концепттер айлана-чөйрөнү рационалдык гана эмес, сезимдик чагылдыруунун да формасы болуп саналат. Ошондуктан түшүнүктүн түзүлүшү концепттин түзүлүшү менен бир аз гана дал келет. Акыркы кездерде маданияттаанууда жана тил илиминде кеңири пайдаланыла баштады

Концепт боюнча маалымат алгач орус филологу С .А Аскольддун 1928-жылы жарыяланган «Сөз жана концепт» аттуу илимий макаласында берилген. Анда окумуштуу концептти предметтик «Белгисиз бир түшүнүктөрдүн аң-сезимде топтолгон элестин калыптануусу» - деп эсептейт. Бул багытта лингвист Д.С.Лихачев дагы өзүнүн көптөгөн изилдөөлөрүн жүргүзгөн. Ал концептти «мифологема» деп атаса, Степанова «констант» деп түшүндүрөт.

1990-жылдары аталган термин орус адабий чыгармаларында, тил илиминде активдүү пайдаланыла баштады, А.Г.Балакайдын «Орус речтик этикеттер сөздүгү» аттуу эмгегин алсак болот. Анда улуу элдин «учурашуу», «коштошуу», «таанышуу», «комплимент айтуу», «кечирим суроо», «куттуктоо» жана «каалоо-тилек» сыяктуу кырдаалдардан алынган улуттук этикеттер берилген.

Концепт термини эмоционалдык экспрессивдик баалоо менен курчалган. Ал сөздү түшүнүктөр, илим, элестетүү, ассоциациялар менен коштолот. «Түшүнүктөн айырмаланып концепт ойлонулуп эле тим болбой, сезимден да өткөрүлөт, б.а., бул эмоциялар, симпатиялар жана антипатиялардын кээде кагылыштардын да предмети» [2]. Ошентип, концепт – айтылган сөздүн адамдын ой тутумунда индивидуалдуу образдар, элестер аркылуу чагылдырылышы. Адам айлана-чөйрөдөгү, дүйнөдөгү кубулуштарды жана көрүнүштөрдү, заттарды концепттер аркылуу кабылдайт. Бул концепттерге улуттук өзгөчөлүктөр сиңип, укумдан тукумга мурастык түшүнүктөр катары өтөт.

Жыйынтыктап айтканда, концепт жана түшүнүк, концепт жана маани терминдерин так ажыратып алуу зарыл. Түшүнүк менен концепттин ортосундагы өз ара айырмачылыкты алардын негизин, мазмунун, көлөмүн салыштыруу жолу менен аныктоого болот. Түшүнүктүн негизи логикалык жол менен аныкталса, концепттин негизи сублогикалык (логиканын ичиндеги түшүнүктөр) жол менен аныкталат. Түшүнүк – бул сөздөгү улуттук өзгөчөлүккө көз карандысыз түрдө, логикалык негизде ой жүгүртүү жолу менен алынган маани. Концепт – түшүнүккө караганда көп кырдуу, көлөмдүү менталдык бирдик. Анда кандайдыр бир маданият, баалуулук, адам турмушундагы тажрыйбанын өзөгү чагылдырылат. «Концепт жана сөз мааниси» - дихотомиясы азыркы тил илиминде эң талаштуу маселелердин бири. Концепт жана сөз мааниси - экөө тең мазмундуу пландагы көрүнүштөр, алар адамга түздөн түз берилген эмес, демек, аларды кыйыр нерселердин негизинде гана талкуулай алабыз.

Алар көп илимдердин объектилери: лингвистика, логика, психология, семиотика, философия ж.б. Алардын ар биринин өзүнүн терминологиялык аппараты бар. Акыркы учурда сөз мааниси менен концепттин ортосундагы мамиле ой жүгүртүү (концептивдүү) жана тилдик (семантикалык) көрүнүштөрдүн өз ара катышы катары каралып жатат. Концепт жана сөз мааниси экөө бирдей когнитивдик табиятка ээ.

Англис жана кыргыз тилдеринин куттуктоо, каалоо-тилек концепттери эки элдин улуттук менталитетинен, социалдык тиричилигинен, маданий көз караштарынан келип чыккан. Англис тилинде туулган күн, үйлөнүү үлпөтү же башка кубанычтуу окуялар болсо сөзсүз жакшы каалоо айтышат. Бул термин «wishes» деп аталат. Ал эми бардык улуттун өкүлдөрүнө белгилүү болгон стандарттуу формасы «I wish you...», тактап айтканда, «Мен сага... каалайм». Бош орунга каалаган сөздөрдү коюуга толук мүмкүн. Мисалы: good luck (ак жол), happiness (бакыт), to get well soon (тез сакайып кетишинди), love (сүйүүнү), success (ийгиликти), health (ден-соолукту), good holidays (жакшы майрамдарды) ж.б. Дагы бир формалдык эмес каалоо «I hope you...» деп айтылат. Бул кыргыз тилинде «Буйруса» дегенди билдирет. Мисалы: have a good time (убакытты жакшы өткөрөсүң), have a good weekend (де малыш күнүндү жакшы өткөрөсүң), have a rest (эс аласың) [3].

Англис тилинен айырмаланып, кыргыз элинде каалоо-тилектер, куттуктоолор, баталар, алкыштар абдан арбын. Кыргыз эли колго суу куйганда, үйлөнүү тоюнда, туулган күндө, жүгүнгөндө, жардамдашканда, кубанганда, бала төрөлгөндө, сүннөткө отургузганда, тушоо кезгенде, баланы бешикке салганда, бала басканда, кой союлганда, деги эле ар бир ийгилигин жакшы тилектери менен кубатташат. Мисалы эки жашка: Көнүлдөр кыйрабасын! Алдынарды бала бассын, Артынарды мал бассын! Бактылуу болгула! деп каалоо билдиришкен. Ымыркай төрөлгөндө Балага балтыр бешик бол, бакытка ачык эшик бол. Улууну сыйлап жетик бол, Кичүүгө өмүр кешик бол –деп бата беришкен. Эгер бир адам жаңы конушка жайланышса, анда: Конушуң куттуу болсун, коншуң мыктуу болсун, Босогоң бек болсун, Түндүгүң эп болсун! Деген тилектерин айтышкан.

Бир тилдин баяндоо кубаты анын сөздүк корундагы сөздөрдү санынын көп болуусу менен гана ченелбей, ал сөздөр мааниси адам дилине жеткирүүсү, мээге кыт кылып куюусу аркылуу өлчөгөнү жөн. Кыргыз тилинде дилине чейин барып, көңүлдү агарта турган, үмүттү жандырган, келечекке багыт берген сөздөр мына ошол баталар, каалоо-тилектер, куттуктоолор. Кыргыздардын ак баталары «жылуу сөздөр» деп аталат да, бул «жылуу сөздөрдү» айтканда, адамдын дили жумшарып эле калбай, арийне жылан мөйүп ак сөзгө таазим этип, «жылан ийинден чыгат» деген бек ишенимге чейин барып жеткен. Кыргыз философиясында (ойчулдугунда) сөздүн кубатына ишенүү, сөздү курал-жарак катары пайдаланууга болот деген түшүнүк эртеде эле калыптанган.

Кыргызда ак батага болгон ишеним, андагы сөз кубатына чын бүтүү кылымдардан бери урабай, күкүмдөлбөй, кесек боюнча келе берген. Ошондуктан, ак баталардын наркы анын адам тарбиялоо жагынан бадырайып көрүнөт дээр элек. Болуп да, бүт эле кыргыздын жөрөлгөлүү турмушуна жуурулуп алган ак баталар, алып айтсак, баланын ымыркайынан тартып эр жеткенге чейин болгон салттарында берилүүчү баталар баланын зээнине сиңип, эл берген батадагы адамдык сапаттарга (жигит болсоң элчил бол, ата-энени сыйла), андагы нускаларга (жесирлерге жөлөк бол, жетимдерге көмөк бол) өздөрүн тезге матагандай матап, бата менен тарбия көрүп чоңоюшат. Ошого ак баталардын наркы анын тарбиялуулугунда деп айтууга болот. Баталарга болгон ишеними бекип, «жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт», «бата — сөздүн атасы», «ботонун куну — бир жут, батанын куну — миң кут», «баталуу эр арыбас, батасыз эр жарыбас», «атаңдан бото калбасын, бата калсын» деген сыяктуу турмушту корутундулаган макалдарды чыгарышкан. Ошондой эле кыргыздар алыскы жолго чыгаарда «Жолуң шыдыр болсун, жолдошуң ыйман болсун», «Ак жол», «Ак жол» деп жөнөтүшкөн.

Термин концепти – латын калкысынан (conceptus) - «түшүнүк», «алуу» (conspicere) деген этиштен алынган. Тактап айтканда «Кабыл алуу» деген түшүнүктү билдирет. Илимий тилде түшүнүк менен концепт синоним катары кабыл алынып келет. Орус окумуштуусу Ю.С.Степановдун пикири боюнча, түшүнүк менен концепт ар башка илимдин терминдери болуп эсептелет, т.а. бири-логикага, экинчиси-философияга тиешелүү. Кыргыз тил илиминде аталган багытта көптөгөн этнопедагогдор, этнографтар, лингвисттер өз пикирлерин жазып келишкени менен атайын системага салынган эмгектер жарала элек десек да болот. Адам баласынын жашоосундагы концепттерди изилдөө маселеси актуалдуу жана заманбап көйгөйлөрдөн болуп кала берет, себеби, жыл сайын айрым концепттер архаизмге айланып кетсе, тетирисинче, коомдогу өзгөрүүлөргө жараша

каалоо - тилетердин мазмуну да өзгөрүүлөргө учурады. Эгерде кыргыздарда байыртадан эле «акча», «байлык», «бийлик» деген сөздөр куттуктоолордо орун албаса, азыркы учурда барыбыздын каалообузга айланып калды.

«Концепт» жана «түшүнүк» экөө бир мезгилде синоним катары да карала берет, бирок, кандайдыр бир деңгээлде айырмачылыктарга да ээ. Эгерде түшүнүк жөнөкөй түзүлүшкө ээ болсо, концепт андан айырмаланып, өз ичине зарыл, аныкталган белгилерден тышкары белгисиз түшүнүктөрдү өз ичине камтыйт. Концепт объекттин маңызын гана чагылдырбастан, ага карата болгон мамилелерди, билимдерди, ассоциацияларды, кабатырланууларды билдирет. Ал эми түшүнүк предметтин жана кубулуштун жалпы, белгилүү гана мүнөздөрүн чагылдырат. Мисалга «кубаныч» концептин алалы. Бул сөз англис жана кыргыз тилдеринде кеңири колдонулуучу термин. Биринчиден ал сезим, сөз, зат атооч. Концепт катары «рахат алуу», «ыраазы болуу», «сүйүнүү», «жыргоо», «канааттануу». «joy» - «кубаныч тартуулоо». Алсак, В.Н.Ярцеванын «Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүгүндө» түшүнүк терминине синоним катары «концепт» берилет [4]. Кыскасы, концепт менен сөз мааниси (семема) терминдерин айкын ажыратуу зарылдыгы коюлуп келет, жана азыркы учурда да бул маселенин тегерегинде кызуу талкуулар жүрүп жатат. Бирок мындан сөз мааниси менен концепттин чеги таптакыр ажыратыла элек деген бир жактуу пикир жаралууга тийиш эмес. Чындыгында, илимий изилдөөлөрдө бул эки жалпылыгы менен бөтөнчөлүктөрү менен белгиленип, экөөнүн ортосуна белгилүү бир деңгээлде чек коюлган. Аларга таяна турган болсок, бул кубулуштардын ортосундагы айырмачылык төмөнкүдөй болуп чыгат: «Сөз мааниси» - концепттин тутумуна кирген тарыраак түшүнүк. Сөздүн мааниси деп объективдүү дүйнөнүн предметтери жана көрүнүштөрүнүн аң-сезимде чагылуусуна байланышкан сөздөгү мазмунду түшүнүшүбүз керек. Сөздүн мааниси сөздүн структурасынын ички мазмунун түзөт. Концепт менен сөздүн маанисинин катышын аңдап түшүнүү абдан маанилүү, себеби андан когнитивдик лингвистиканын предметин аныктоо жана тилдин семантикасын анализдөө ыкмаларын иштеп чыгуу көз каранды.

Англис жана кыргыз тилинде каалоо-тилек концепти сөз менен кыймыл - аракеттин ортосун байланыштырган сөз;

1. Эки тилде тең концепт улуттун маданий түшүнүктөрүнүн каймагы;

-
2. Концепт-адамдын когнитивдик аң-сезиминин продуктусу, мазмун – тилдик аң-сезимдин продуктусу.

Кыргыз жана англис тилдериндеги концепттерди салыштырып изилдөө, алардын өзгөчөлүктөрүн, айырмачылыктарын жана окшоштуктарын келечекте системалуу түрдө изилдөө иштерин жүргүзүү учурдун кечиктирилгис талаптарынан болуп эсептелет.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Дүйшеев Ж. Сүйлөө маданиятынын көркөм булактарын изилдөө жана колдонуу. Бишкек. 2013. 24-б.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. - М.: Советская энциклопедия, 1990, 6 б.
3. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции // Конспект лекций. Тексты. М.: изд. МГУ, 1971. -40с.
4. Лихачев Д. С. Русская культура. М.: Искусство, 2000. - 439 с.
5. Логический анализ языка: Языки этики. / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко, Н. К. Рябцева..
6. Усубалиев Б. Көркөм чыгармага лингвостилистикалык илик, Бишкек, 1994, 24 б
7. Усубалиев Б. Кыргыз филологиясы жана филологдору, Бишкек: Avrasyapress, 2007, 21-35 бб.
8. Сусов А.А. Размышление о концептах, Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. № 726. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. Вип. 49. Харків, 2006, 16 б.
9. Aylwin S. Structure in thought and feeling. L.; N.Y.: Methuen, 1985. - 315.
10. Bell M. The cult of sentiment and the culture of feeling// Representations of emotions. Tiibingen: Narr, 1999, 87-98.
11. Ross J.R. Constraints on variables in syntax. Ph.D.d. MIT. IULC, 1967. 109.

Рецензент: Кудайбергенова З.С - филология илимдеринин кандидаты, Ж. Баласагын атындагы КУУ доценти